

Ресурсно многообразие

1.1 Биологично разнообразие, защитени територии и Национална екологична мрежа

България е сред страните с най-голямо биологично разнообразие в Европа. У нас са установени 29 000 животински вида: 94 вида бозайници, 405 вида птици, 36 вида влечуги, 16 вида земноводни, 207 вида морски и сладководни риби и над 27 000 вида насекоми и други безгръбначни. В географско отношение страната спада към палео-арктическата зоогеографска област и лежи на пресечното място на Евро-сибирската, Ирано-Туранската и Средиземноморската зона.

На територията на България се намират някои от най-значимите местообитания на кафявата мечка, вълка и балканската дива коза в Европа. Други големи бозайници, които могат да се наблюдават, са благородният елен, еленът лопатар, сърната, муфлонът, дивата свиня, чакалът и лисицата, както и богато разнообразие от дребни бозайници.

Над 80% от птиците, обитаващи европейския континент, се срещат в България благодарение на двата главни миграционни пътя, които минават през територията ѝ: Via Pontica и Via Aristotelis, влажните зони по българското черноморско крайбрежие и река Дунав, както и богатите и благоприятни условия за гнездене във вътрешността на страната. Подходящи места за наблюдение на птици има в цялата страна, но особено по Дунавското крайбрежие, по Черноморското крайбрежие (защитените територии "Атанасовско езеро", "Калиакра", "Пода", "Дуранкулашко езеро", "Шабленско езеро", "Камчия", "Ропотамо" и др.), в Природните паркове "Шуменско плато", "Странджа", "Сините камъни" и в Източните Родопи, в резерватите "Горна Топчия" и "Долна Топчия" край р. Тунджа и на много други места.

В страната има 3 550 вида висши семенни растения и над 6 500 низши растения и гъби, в това число над 200 вида ядливи гъби. У нас се срещат повече от 750 лечебни растения, 250 от които се използват в ежедневната практика. Най-богати на растителни видове са българските планини.

Горите покриват около 1/3 от общата площ на страната, като тук могат да се намерят около 359 вида дървета и храсти. България принадлежи към зоната на широколистните листопадни гори, в които преобладават дъб и бук.

Мрежата от Защитени територии

За опазването и съхраняването на естествената природна среда в страната е създадена система от защитени територии, която според утвърдените от IUCN изисквания за състояние и степен на съхраненост на природата, цел и режим на управление, включва следните категории: резерват (категория I на IUCN); национален парк (категория II); природна забележителност (категория III); поддържан резерват (категория IV и/или V); защитена местност (категория IV и/или V).

На територията на България са обявени 3 национални парка – “Рила”, “Пирин” и “Централен Балкан”; 10 природни парка – “Витоша”, “Врачански Балкан”, “Шуменско плато”, “Сините камъни”, “Рилски манастир”, “Русенски Лом”, “Златни пясъци”, “Странджа”, “Персина” и “Българка”. Обявени са и 90 резервата, включително 17 биосферни и 35 поддържани, както и 175 защитени местности и 457 природни забележителности.

Мрежата от защитени територии в България покрива обща площ от 541 680 ха, или 4,9% от територията на страната. В тази мрежа 22 обекта са с международно значение, сред които са например: 2 обекта от Списъка на UNESCO за световното природно и културно наследство – национален парк “Пирин” и биосферен резерват “Сребърна”; 5 влажни зони по Рамсарската конвенция – Аркутино, Атанасовско езеро, Шабленско езеро, Дуранкулашко езеро, и езерото Сребърна; биосферните резервати.

Национална екологична мрежа

Националната екологична мрежа (НЕМ), регламентирана в Закона за биоразнообразието, има за цел:

- Опазване чрез интегриране в цялостен комплекс на най-значимите места от

природозащитна гледна точка – ареали на застрашени видове, представителни екосистеми, характерни участъци от основните типове местообитания и ландшафти;

- Опазване в дългосрочен план на образци от всички характерни за България типове екосистеми, местообитания и ландшафти в естествена връзка помежду им;
- Осигуряване на достатъчни по площ и качество места за размножаване, хранене, почивка при миграции, линеене и зимуване на дивите животни;
- Осигуряване на възможности за придвижване на индивиди и обмен на генетичен материал между популации на максимално голяма територия;
- Създаване на по-добра жизнена среда и изгоди за местното население от природосъобразни дейности с оглед постигане на устойчивост на природозащитата.

В Националната екологична мрежа приоритетно се включват:

- Защитени зони, в някои от които може да участват и защитени територии;
- Съществуващи защитени територии и буферни зони около тях;
- Територии с висока значимост на видовото разнообразие;
- Територии с висока значимост на редките таксони;
- Територии с висок ендемизъм;
- КОРИНЕ и Рамсарски места;
- Орнитологично важни места;
- Миграционни коридори;
- Съвързващи елементи на ландшафта.

НЕМ е в процес на разработване. Тя ще представлява българският принос към европейската мрежа NATURA 2000. Това е най-важната стъпка, която България предприема в изпълнение на изискванията на двете Директиви на ЕС – Директивата за местообитанията и Директивата за птиците, прилагането на които в страната е важно условие за присъединяването на България към ЕС.

1.2 **Климатични ресурси**

Разположена в умерените географски ширини, територията на България се характеризира с умерено-континентален климат, който в най-южните ѝ части, както и по

Езерата в България са около 400, с обща водна площ около 95 кв.км, принадлежащи към три основни вида – високопланински, крайморски и крайречни. Над 330 високопланински ледникови езера, от които 260 постоянни, а останалите временни, разположени в многобройни циркуси в алпийските части на Националните паркове “Рила” и “Пирин”, привличат посетителите с кристално чистите си води. Най-известни са групите езера: 7те Рилски, Мусаленски, Урдини, Рибни - в Рила, и Попови, Бъндеришки, Василешки, Влахински – в Пирин. Крайморските езера (лиманни и лагунни) са далеч по-малобройни от ледниковите, но са най-големи по площ. От север на юг по крайбрежието се редуват езерата: Дуранкулашко, Шабленско, Варненско, Белославско, Поморийско, Атанасовско, Бургаско, Мандренско. От крайречните езера най-известно е езерото Сребърна, край Дунав, обявено за биосферен резерват, но многобройни малки езера се срещат и по заливните тераси на реките Искър, Янтра, Камчия, Ропотамо, Тунджа, Марица и др. Привлекателни обекти за туризъм са и многобройните изкуствени езера (язовири) – над 2200, вкл. и микроязовирите, които имат голямо значение в локален мащаб, тъй като те са традиционни дестинации за вътрешен туризъм и се използват за природозащитни цели и за наблюдение на птици.

Важни за развитието на екотуризма водни обекти са и многобройните минерални и високодебитни карстови извори: Клептуза, Лакатнишки, Глава Панега, Девненски и др. На територията на страната има 525 находища на минерални води, с 1600 минерални извора (естествени и сондажни) с общ дебит 4900 л/сек. Това изключително голямо богатство от минерални води е предпоставка за развитието на редица балнеологични центрове с национално и международно значение. Особено известни такива курорти са Сандански, Хисаря, Павел Баня, Велинград, Нареченски бани и др.

Особено атрактивни за туристите са водопадите. Само някои водопади в страната са от важно значение. Повечето от тях се намират в защитени територии. Най-известни са Райското пръскало в Национален парк “Централен Балкан”, Скакавица в Национален парк “Рила” и редица други.

Водните ресурси на страната като цяло се оценяват на 15 – 20 млрд. m³ годишно – от под 10 млрд. m

в много суха година до над 30 млрд. m

3

в много влажна година. Вътрешногодишното им разпределение, както и разпределението им по територията на страната обаче, е твърде неравномерно и се регулира изкуствено. Този обем водни ресурси обезпечава сравнително пълно потребностите на водоснабдяването в населените места, включително и туристическите

обекти.

1.4 Ландшафтно разнообразие

Съгласно подписаната от България Европейска конвенция за ландшафта (2000), “ландшафт” е зрително възприеманата от човека площ, или част от природна (естествена), селска, градска или извънселищна територия, обликът на която е резултат от действието или взаимодействието на природни и/или човешки фактори. Ландшафтът е едновременно среда и културно-естетическа рамка, своеобразен декор или фон, за упражняване на екотуризъм, при това с основно значение за удовлетворяване на най-важните изисквания на потребителите на екотуристически услуги.

Съществуват два типа ландшафти – природен (естествен) и антропогенен (създаден от човека). Между двата основни типове ландшафт съществуват преходни типове в зависимост от степента на човешката намеса. Определена група ландшафти се дефинират като културни ландшафти. Те се отличават със значителна човешка роля във формирането им, която обикновено свидетелства за историческото развитие на човешкото общество или общност.

България заема едва 1,06% от територията на Европа, но в географско отношение се характеризира с изключително голямо ландшафтно многообразие, което се дължи на специфичното съчетание на основните природни компоненти и културноисторически обекти на територията на страната.

Релефът, като водещ фактор за ландшафтното разнообразие, се изменя в диапазона от 0 m (морското равнище) до 2925 m (вр. Мусала) и се характеризира с различни по произход и външен облик морфографски единици – различно високи планини, хълмисто-котловинни земи, равнини и низини. Високите планини (верижни, куполни, разчленени) са трудно проходими, с непристъпни върхове, зъбери, някои с подчертано алпийски характер, ниските са лесно проходими, със заоблени била и меки форми на релефа. Голямо богатство на високите планини са заснежените склонове и била, подходящи за зимни спортове, а на ниските – забележителните по атрактивността и разнообразието си скални образувания (надземни и подземни). Характерен ландшафтен елемент на планините са водите, редуващи се с просторни поляни, пасища, както и водните обекти – потоци, реки, езера, водопади, много от които са привлекателни от туристическа гледна точка.

Хълмисто-равнинните земи подсилват ландшафтното разнообразие на страната, освен като форми на релефа, още и като пространство, включващо интересни природни туристически обекти и уникални местообитания на флористични и фаунистични елементи. С особена специфика се открояват крайморските ландшафти, като своеобразни съчетания на всички природни компоненти при водещата роля на морето.

Особена колоритност на ландшафта придават неговите геоеlementи, представени в чисто геоложкия си вид, или обработени от екзогенни фактори.

В страната се наблюдават красиви скални феномени (Белоградчишките скали, Мелнишките пирамиди, Побитите камъни край Варна, Скалните мостове в Родопите); дълбоки ждрела, над които се издигат почти вертикални скали (Трънско, Триградско, Ягодинско ждрело); речни каньони (на р. Русенски Лом, р. Провадийска) и проломи (Искърски, Земенски, Кресненски и др.); глетчерни, абразионни, ерозионни, вулканични и карстови образувания. От карстовите образувания, трябва да се отбележат множеството пещери, пръснати по територията на България, от които голяма част са проучени, но само 7 са електрифицирани. По-известните пещери в България са Рабишката пещера (Магурата), “Леденика” и “Темната дупка” в Западна Стара планина, “Съева дупка” и “Бачо Киро” в Средна Стара планина, Ягодинската пещера и “Дяволско гърло” в Родопите.

Туризмът в България понастоящем се фокусира главно върху два типа ландшафти – Черноморието и ски-районите. Екотуризмът предлага възможности за разширяване на туристическия опит и в други видове ландшафти. Засега, тези възможности се оползотворяват основно на вътрешния пазар.

1.5 **Културноисторическо наследство**

България има изключително богато културноисторическо наследство, акумулирано през вековете в един истински кръстопът на култури. Най-ценната част от него притежава юридически статут на защита “паметник на културата” (ПК), според действащия Закон за паметниците на културата и музеите. Регламентирани са и критерии за идентификация на ПК: автентичност и степен на съхраненост, научна и художествена стойност, взаимодействие със средата и с обществото.

Законът регламентира два основни вида ПК – недвижими и движими. За целите на НЕТС особен интерес представлява недвижимото културноисторическо наследство

(общо 39 443 ПК) – съвкупността от автентични материални свидетелства за човешкото съществуване и дейност, които принадлежат неразделно към средата, в която или за която са създадени, както и трайно принадлежащите им движими ценности. Процедурата за регистриране на недвижимите ПК (според ред, установен от Министерството на културата (МК) предвижда временен статут на защита “деклариран” ПК, валиден до окончателното обявяване. Съществуват 18 744 декларирани и 20 699 обявени ПК. Разновидностите на обектите на недвижимото културно наследство се определят в зависимост от различни признаци на класификация:

- Според принадлежността им към определен исторически период: праисторически, античен, средновековен, възрожденски, от Новото време;
- Според пространствената им структура и териториален обхват: единични обекти и групови обекти (176) – ансамбли, комплекси, исторически селища и исторически зони;
- Според научната и културната област, към която се отнасят: археологически (15 482, като само могили са 10 000), исторически (2 624), архитектурно-строителни (19 522), художествени (1763), на парковото и градинското изкуство (52), на урбанизма и културния пейзаж, етнографски, производствено-технически и индустриално-технологични;
- Според местоположението им спрямо селищните структури: в и извън населеното място;
- Според културноисторическата им стойност обявените ПК са степенувани в категориите: “световно значение” (7), “национално значение” (11 367), “местно значение” (6 931), “ансамбловое значение” и “за сведение” (2 401).

Юридическата защита на ПК предвижда установяването на режими за тяхното опазване, включващи: определянето на териториалния им обхват (по принцип е защитена и непосредствената среда на ПК) и предписания за тяхното опазване. В този смисъл, териториите на ПК представляват особен вид “защитени територии” с културноисторическо наследство, съответстващи на включените в Националната екологична мрежа територии с естествена природна среда. Специален режим “резерват” може да бъде установен за групови ПК, които имат категория “национално значение”. Обявени са общо 44 резервата.

Трябва да бъде посочена специфичната териториална характеристика на мрежата от обекти на културноисторическото наследство – тя е гъста и силно дисперсна, с голямо типологично разнообразие, сложна историческа стратификация, изявен континюитет и в органична връзка с природата.

Последната особеност е съществена за развитието на екотуризма. Тя се отнася за общото поле на действие на екотуризма и културния туризъм и отразява идентичността на българското природно и културно наследство като туристически ресурс. Често природният ареал представлява естествена среда за ПК и поради това се намира под юридическа защита. Например, природната среда на Рилския манастир притежава специален режим за опазване – резерват “Рилската Света обител”, защитен от Закона за паметниците на културата и музеите. В същото време това е територия, която по Закона за защитените територии е обявена за Природен парк. В случая двата вида защитни режими напълно се покриват. Такъв е случаят и с културноисторическите резервати “Скални църкви при с. Иваново” и “Средновековен град Червен” с техните прилежащи терени, които представляват интегрални части от Природен парк “Русенски Лом”. В други случаи, самият ПК представлява синтез на природна среда и традиционна човешка намеса в нея – например обектите на “културния пейзаж/ландшафт” (територии със специфично земеползване - като например Розовата долина) и обектите на парковото и градинското изкуство (например Борисовата градина в София). В трети случаи ПК представляват съхранена естествена природа, която притежава културноисторически потенциал, свързан със забележителни исторически събития или личности (например територията на културноисторическия резерват “Парк-музей “Шипка –Бузлуджа”).

За НЕТС е важен и ресурсът на движимото културноисторическо наследство, защитено от Закона за паметниците на културата и музеите – над 5 млн. експоната съхранявани в мрежа от около 330 музеи и галерии. Част от тези движими ценности произлизат от природна среда – обект на екотуризъм.

Съдържанието на понятието “културно наследство” непрекъснато се разширява и еволюира. Появяват се нови типове ценности. Формира се представата за комплексна “културна среда”, включваща освен посочените обекти на културно-историческото наследство, регламентирани от действащия Закон, още и нови типове традиционни ценности, които до сега не са били обект на защита, но също са част от антропогенния компонент на цялостния ландшафт. Някои от тях са следните:

Традиционна култура на ползване на земята, земеделски практики, съхраняващи земята, опазващи генетичната и културната цялост на ценни видове и пейзажи.

В продължение на близо пет хиляди години различни цивилизации са оставили своя отпечатък върху българския ландшафт. Следи от тези културни модели могат да се видят до ден днешен върху обширни територии в страната, заети от естествени

екосистеми. Ландшафтът се е оформил в резултат на човешка дейност, като все още значителни по размер територии са запазили своята непокътнатост и богатство на природни ресурси. Тази важна комбинация от традиционни методи на ползване на земите и опазване на природните ресурси е отличителна черта на България. Съчетанието между традиционно земеползване, устойчиви селскостопански практики, културна и социална организация на населението е довело до един особен вид етика при ползването на земята, която не се наблюдава почти никъде другаде в Европа. Българските традиции и етика на земеползване са запазени най-добре в планините и заобикалящите ги райони около Стара планина, Пирин, Рила, Родопите и Странджа.

Често традиционната българска култура на земеползване се характеризира несправедливо като изостанала. Тя далеч не е такава, напротив – системата на земеползване в големи части от страната се основава на здравите изконни принципи на българското село: трудолюбие, местно земеделие и овощарство почти без използване на механизация и пестициди; силна привързаност към земята и природните ресурси върху нея. Стопанисването на земята в България я отличава от много други европейски държави с наличието на здрави местни умения и способност за самозадоволяване със селскостопанска продукция, основаващи се на разумно управление на земите, гордост от собственото производство и запазване на традиционни практики в производството на храни. Всичко това може да се наблюдава на много места в страната, в отглеждането на местни сортове грозде, в производството на градински зеленчуци, плодове и билки, в свързаните с билкарството практики. Много от тези практики са спомогнали за запазването до ден днешен на местни и традиционни разновидности на съвременни селскостопански култури, които представляват значим резерв на генетичен материал за бъдещето на земеделието и за опазването на биоразнообразието.

Българските земи са едно от родните места на лозарството и производството на вино, като и до днес са запазени специфични български сортове грозде и марки вина. Като винарски райони са известни Сандански-Мелник, Поморие, Сухиндол, Варна, Сунгурларе, Карлово и др. С особена почит се ползва Осмарският пелин. Общо в България се отглеждат над 3000 сорта лози.

За България е традиционно производството на ракия. Традиционната напитка на българина се произвежда във всички райони на страната, но по-известни с качествата си са ракиите от Евксиноград, Поморие, Сливен, Русе, Бургас (гроздови ракии), Троян (сливова ракия), Силистра (кайсиева).

Отглеждат се и различни етерично-маслодайни култури, най-вече от рози и лавандула.

В Долината на розите, между Стара планина и Средна гора, се произвежда известното розово масло, основа на широка гама козметични продукти в парфюмерийната индустрия на цяла Европа.

България е традиционен производител на плодове и зеленчуци, като всеки регион има свои особености и характерни култури. За съжаление, някои от редките и специфични сортове плодове и зеленчуци (например уникалните български сортове ябълки) постепенно изчезнаха и бяха подменени със стандартни и популярни видове. Така нашата страна започва да загубва своята идентичност в тази област.

Производството на зърнени храни е също част от имиджа на България. Дунавската низина и по-специално Добруджа е известна като Житницата на България, а Пловдивското поле и Санданско-Петричката котловина – като зеленчукови и овощни градини. Южните планини на България са центрове на производство на тютюн и картофи.

Безспорни български продукти са киселото мляко и бялото саламурено сирене, част от представата за България по света.

Със селскостопанските култури и млечните произведения, както и с разнообразните външни влияния – от съседни и по-далечни страни – е свързано и голямото богатство на българската традиционна кухня. Дори едно и също ястие се приготвя по различни рецепти в различните райони на страната.

Освен селскостопанските култури, в страната традиционно се развива и стопанство, основано на гората и събирачеството. Българските билки са известни като едни от най-богатите на ценни и лековити вещества в света. Гъбарството е част от поминъка на планинското население в страната. България е на първо място в Европа по износ на диви гъби, плодове и билки.

Цяло изкуство е приготвянето на консервирани храни, или зимнина. От плодове се приготвят компоти, сладка, конфитюри, петмез, ошав и т.н. Туршиите се отличават с изключително разнообразие. Няма два района в България, където да се прави еднаква лютеница или къпоолу.

Социални събития и традиции, етнографски и фолклорни ценности, свидетелства за бит, занаяти и умения, обичаи, вярвания, които най-често представляват неразделни елементи от природната среда.

Традиционният поминък и техники за обработка на земята, съчетани с езически и християнски празници, са оформили изключително богатия фолклорен календар на страната. Освен националните празници и събори, той е изпъстрен с многобройни местни и регионални празненства, всяко със своята специфика и колорит, които на практика изпълват цялата година.

В България винаги е съществувало голямо разнообразие на традиционни народни художествени занаяти: дърворезба, грънчарство, текстил, медникарство и др., местни производства (например, свързани с местните строителни школи), които допринасят за регионалната идентичност на отделните територии. Задругата на майсторите на народни художествени занаяти има определено значение за тяхното съхраняване, но все още те не са се превърнали в истински специализирани туристически продукти с роля за местната и регионалната икономика.

Все повече зрители стават съпричастни на магията на българския фолклор на традиционните народни събори в Копривщица, Рожен, Предела, Петрова нива в Странджа и множество фестивали в страната, посветени на народното творчество – представящи автентичен български фолклор, както и на фестивалите в гр. Бургас (провежда се ежегодно през втората половина на м. август), Фестивалът на Розата в гр. Казанлък (провежда се ежегодно в началото на м. юни), Фолклорният фестивал в гр. Копривщица (провежда се на всеки пет години), Международният фестивал на кукерите и маскарадните игри в Перник (провежда се през м. януари на всяка четна година) и др.

Допълнително предимство за България създава фактът, че и днес в страната мирно съжителстват различни религии и култури – източно-православно християнство, католицизъм, ислям, юдейство, арменска, ромска и други културни общности.

Културни практики и културни събития, разнообразни явления на живата култура, някои от които имат характер на традиционни и циклични културни прояви.

За любителите на изкуствата страната предлага богат културен календар и възможност за посещение на престижни международни фестивали в областта на театъра, киното, операта, балета, изобразителното изкуство, концерти на световноизвестни музиканти, оркестри и формации, различни изложби и т.н.

Особен интерес представлява и един нов синтетичен вид културно

наследство - “културния маршрут”, който може да обедини тематично, около една историческа ос, всички посочени по-горе видове културно наследство в цялостни системи. Те могат да се развиват на различни нива: локално (например пътят на Ботевата чета), национално (например националната мрежа от антични и средновековни пътища и ценности), регионално-трансгранично (например Балканските пътища на православното монашество) и др.

Всички посочени видове културно наследство, в разширеното съдържание на това понятие, са сериозна предпоставка за разработването на разнообразни и специфични туристически продукти, както на национално, така и на местно равнище, които могат да се предлагат през цялата година. Те са обект на друга специфична форма на туризъм – културен туризъм, който може да бъде дефиниран като отговорно пътуване, мотивирано от културноисторическото наследство и многообразието на живата култура. Той също, както и екотуризма, се стреми да постигне резултат на устойчиво развитие, като не само използва, но и опазва своя културноисторически ресурс.

В последните години културният туризъм се развива като една от най-успешните индустрии в различни страни по света. База за неговото утвърждаване е преди всичко потенциалът на културноисторическото наследство (материално и нематериално), което се възприема като един от стратегическите източници за общото социално-икономическо развитие на отделни райони. Според международни статистически изследвания, културата е един от основните мотивиращи фактори за туристически пътувания в света.

Тук е важно да се подчертае ролята на културните маршрути, като основна инфраструктура на културния туризъм на всички нива. Вече е в процес на формиране Европейската мрежа на културните маршрути, като обект на приоритетна програма на Съвета на Европа и на Европейския институт за културни маршрути. Една стратегическа цел е приобщаването към тази мрежа на българските природни и културноисторически ценности.

Екотуризмът и културният туризъм имат свои специфични области на приложение в среди, богати на природно или на културно наследство. Но в определени случаи те имат общо поле на действие – в интегралните територии, които едновременно притежават биологично разнообразие и ценно културноисторическо наследство. Синтезът на природно и културно наследство е значим български феномен.